

Şamaxı qırğını: erməni vəhşiliyi

"Ermənilər axund Cəfərqulunun saqqalını yolmuş, dişlərini sıdırmış, gözlərini çıxarmış, qulaqlarını və burnunu kəsmişdilər". Tarixi sənədlərdən.

Erməni cəlladlarının öz məkrli niyyətlərini həyata keçirmək üçün törətdikləri vəhşiliklər, insanlıqla bir araya sığmayan cinayətləri illər keçdikcə sağalmaz yara kimi daha da qövr edir. Xalqımızın başına gətirilən min bir fəlakətin, dəhşətli işgəncələrin, əzab-əziyyətlərin unudulması mümkün deyildir. Amma çox olub ki, susmuşuq. Saxta göz yaşlarına, yalançı ah-zarlara inanmışıq. Lakin tarix yaddaşlarda və arxiv sənədlərində yaşayır. Bu əbədi haray, ana-bacılarımızın, körpələrin naləsi gərək daim qulaqları- mızda səslənsin.

Xüsusilə bu gün dünya ictimaiyyətini guya "soyqırımına" məruz qaldıqlarına inandırmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan ermənilərin "təbliğatına" qarşı tarixi həqiqətlərin sərt dili ilə danışmaq vaxtı çoxdan çatıb. Yurdumuzun hər yerində — Bakıda, Qubada, Cəlilabadda, Gəncədə, Göyçayda, Şamaxıda, daha neçə-neçə bölgələrimizdə erməni daşnaklarının törətdikləri cinayətlərin hər biri əsl soyqırımdır.

Şamaxı şəhərinin və Şamaxı qəzasının müsəlman kəndlərinin talan edilməsi və adıçəkilən şəhər və qəzanın müsəlman əhalisi üzərində zorakılıqlar işlədilməsi üzrə Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası sədri Ələkbər Xasməmmədovun 22 noyabr 1918-ci ildə ədliyyə nazirinə göndərdiyi məktubda deyilir: "Şamaxı şəhəri iki hissədən ibarətdir: yuxarı (yaxud erməni) və aşağı (yaxud müsəlman) hissələri. Birincidə əsasən ermənilər, habelə ruslar və malakanlar, müəyyən qədər də müsəlmanlar, ikincidə isə ancaq müsəlmanlar yaşayırdılar. Şamaxı qəzasında əhalinin əksəriyyəti müsəlmanlardır, erməni və malakanların hərəsi altı kənddə yaşayır. Həm şəhərli müsəlmanlar, həm də kəndli müsəlmanlar və malakanlar keçmiş zamanlarda sülh şəraitində yaşamış, onlara heç bir ziyan vurmamış, onları incitməmiş və qonşuluq əlaqələrini saxlamağa çalışmışlar. Buna baxmayaraq, Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasının erməniləri müsəlman qonşu- larına qarşı gizli düşmənçilik hissələri bəsləyirdilər. Buna görə də müsəlmanlara qarşı düşmən mövqə tutan yerli əsgər və fəhlə deputatları soveti ilə əlaqəyə girmişlər. Ermənilər sovet nümayəndələrinin müsəlmanlara qarşı üçüncü şəxslər vasitəsilə qaldırdıqları hər cür fitnəkar çıxışları müdafiə etmişlər. Yerli komanda oradan getdikdə onlar gizli olaraq silah anbarını ələ keçirib bu barədə nə müsəlman qəza komissarına, nə də yerli müsəlman milli şurasına heç bir məlumat verməmişlər. Yerli komandanın getməsindən sonra onlar erməni və malakanlardan ibarət qarnizon təşkil edib, ora müsəlmanları buraxmamışlar. Müsəlmanlar qarnizona daxil olmağa nail olduqda isə, erməni əsgərləri onlara qarşı düşmənçilik etmiş, hətta təhqir edib incitməyə başlamışlar. Elə bu zaman ermənilər öz kəndlərinə müxfəlif yollarla silah gətirib güclü surətdə silahlanmışlar. Silahı cəbhədən qayıdan əsgərlər gətirmişlər. Onların hərəsində bəzən üç tüfəng olmuşdur. Bütün bunlar müsəlmanları bərk həyəcanlandırmışdır. Həm şəhərlilər, həm də kəndlilər aydın görürdülər ki, ermənilər onlara qarşı hücum hazırlayırlar.

Müsəlman ictimai xadimləri və ruhaniləri müsəlmanların ermənilərə qarşı hər hansı düşmənçilik hərəkatına yol verməməsi üçün bütün tədbirləri görürdülər. Belə bir vəziyyətdə müsəlman ictimai xadimlərinin təşəbbüsü ilə müsəlmanlardan, ermənilərdən və rusalardan ibarət vəziyyəti aydınlaşdıracaq birləşmiş bir komitə yaradılır. Komitədə müsəlmanlar ermənilərin onlara qarşı düşmənçilik hərəkatları etdiklərini göstərir. Onları riyakarlıqda günahlandırır, sülh və qardaşlıq şəraitində yaşamağa çağırır. 1905-ci ildə olduğu kimi, qardaş qırğını müharibəsini istəmədiklərini bildirirdilər. Ermənilər müsəlmanları onlara qardaşlıq hissələri bəslədiklərinə və heç bir düşmənçilik çıxışı hazırlamadıqlarına inandıрмаğa çalışır, eyni zamanda silah ehtiyatı yığmağı dayandırmayaraq Şamaxı şəhərindən altı verst aralı Mədrəsə kəndində Zaqafqazıyanın digər qəzalarından da erməni əsgərlərini yığmışlar.

Martın birinci yarısında məlumat alındı ki, Bakıdan Şamaxıya böyük miqdarda hərbi sursatla, top və pulemyotlarla silahlanmış iki mindən üç mindək erməni qoşun dəstəsi gəlir. Şamaxıdan dəstənin qabağına müsəlman və erməni ictimai xadimlərindən ibarət nümayəndə heyəti göndərilir. Onlar bütün silahı -topları, pulemyotları Şamaxı qarnizonuna təhvil verməyi dəstəyə təklif etməli və ümumiyyətlə, dəstənin nə məqsədlə gəldiyini öyrənməli imiş. Nümayəndə heyətinin dəstə ilə görüşü Malakan kəndi Qozluçayda (Xilmilli) olmuşdur. Dəstə silahları Şamaxı qarnizonuna verməkdən imtina etmiş və bildirmişdir ki, onların məqsədi Şamaxı qəzasını quldur dəstələrindən təmizləmək, qəzada anarxiyaya son qoyub normal həyatı bərpa etməkdir. Dəstə Şamaxının yanından keçib Mədrəsə kəndinə gedəcəyinə söz vermişdi.

Martın 15-də səhər səhəri adıçəkilən dəstə Şamaxının yanından keçəndə şəhərin kənarında öz evlərini qoruyan müsəlmanlar dəstənin şəhərə hücum çəkdiyini güman edib bir neçə atəş açmışlar. Dəstə də onlara atəş açmışdır. Atışma bütün şəhəri əhatə etmişdir. Lakin müsəlman könüllü dəstəsinin rəisinin səyi ilə anlaşılmazlıq aradan götürülmüş və atışma dayandırılmışdır. Bu atışma nəticəsində həm müsəlmanlar, həm də ermənilər tərəfindən bir neçə tələfat olub. Axşama qədər şəhərdə tam qayda və sakitlik yaradıldı. Elə həmin gün erməni yepiskopunun təşəbbüsü ilə Şamaxının bütün xalqları və ruhanilərinin nümayəndələri yığılaraq and içirlər ki, sülh şəraitində yaşayıb, qayda-qanunu pozmayacaqlar.

Bu hadisə ilə əlaqədar ertəsi gün şəhərdə təntənəli yürüş təşkil edilmişdir. Şamaxı hadisələri haqqında xəbər Kürdəmir kəndinə çatdıqda bu kəndin camaatı iki hörmətli adamı seçib həqiqi vəziyyəti öyrənmək və müsəlmanları incitməməyi ermənilərdən xahiş etmək üçün Şamaxıya göndərmişlər. Həmin nümayəndələr Mədrəsə kəndindən Şamaxıya gəlmiş erməni rəhbərlərinə müsəlmanlarla sülh şəraitində yaşamağı xahiş etdikdə və erməni yepiskopunun verdiyi andı xatırlatdıqda belə cavab almışlar: "Müsəlman ruhaniləri erməni ruhanilər ilə barışa bilər. Lakin erməni xalqı müsəlmanlarla müharibə istəyir və bu işdə onu İngiltərə müdafiə edəcək".

Müsəlmanlar erməni yepiskopundan ermənilərin onlara hücum etməyəcəyi barədə andı eşidib sakitləşirlər və inanırlar ki, bədbəxtliyin qarşısı alınıb. İndiyə qədər Şamaxıda olan kəndli müsəlman könüllülər evlərinə dağılışırlar. Erməni yepiskopu martın 17-də Şamaxı şəhəri müsəlmanları ilə ermənilər arasında bağlanmış sülh haqqında erməni rəhbərlərinə məlumat vermək üçün Mədrəsə kəndinə gedir. Martın 18-də səhər səhəri Şamaxı ətrafında top atəşləri eşidilməyə başlayır. Aydın olur ki, gecə ikən şəhər cənubdan ermənilər, şimal-şərqdən isə

malakanlar tərəfindən mühasirəyə alınmışdır. İndi şəhərin müsəlman hissəsini bombalayır. Müsəlmanlar əvvəlcə müdafiə olunmaq istəyirlər, lakin topların qarşısında dayana biləcək vəziyyətdə olmadıqlarından geri çəkirlər. Ermənilər şəhərə atəşi davam etdirir və hücum keçirir. Axşama yaxın onlar şəhərin ən varlı hissəsi "Piran Şirvan"a daxil olurlar. Evlər yandırılır. Yanan evlərdən qaçan kişilər, qadınlar, uşaqlar və ümumiyyətlə, küçələrdə görünən hər kəs güllələnir. Evlərə soxulur, sakinləri öldürüb qarət edirlər. Şəhərin küçələrində meyitlərdən qalaqlar yaranır.

Gecə müsəlmanlar təslim olmaları barədə qalib ermənilərin yanına nümayəndə göndərirlər. Lakin atəş dayandırılmırdı. Ertəsi gün ermənilər və malakanlar müsəlmanların bütün silahlarını alırlar. Buna baxmayaraq, müsəlmanların öldürülməsi və qarət edilməsini dayandırmırlar. Kişiləri, qadınları və uşaqları öldürür, ölüm və evləri yandırmaqla hədələyərək pullarını əllərindən alırmışlar. Küçələrdə döşləri kəsilmiş və doğranmış qadınların meyitləri atılıb qalmışdı. Talan edilmiş əmlak araba və furqonlarla erməni və malakan kəndlərinə göndərilir. Bu vəhşiliklər bir neçə gün - Gəncə müsəlman qoşunları Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzası əhalisinin köməyinə gələndə qədər davam etmişdir. Bu qoşunların gəlməsinə görə ermənilər və malakanlar Şamaxıdan Malakan kəndi Qozluçaya çəkirlər. Müsəlman qoşunları onları təqib edir. Aydın olur ki, ermənilər və malakanlar sayca onlardan üstüdürlər və onlar geri çəkilib Şamaxıdan çıxıb getməli olurlar. Bu qoşunlarla birlikdə Şamaxının, demək olar ki, bütün əhalisi gedir, ancaq ən kasıb camaat, xəstələr, qocalar, qadınlar və uşaqlar qalır. Müsəlman qoşunları ilə gedənlər isə ən qiymətli əşyalarını belə özləri ilə götürə bilməmişlər. Hər şeyi taleyin hökmünə qoyub getmişlər.

Müsəlman qoşunları gedəndən bir neçə gün sonra ermənilər və malakanlar Şamaxını ikinci dəfə zəbt etdilər. Müəyyən edilmişdir ki, müsəlman qoşunları ilə getməyib şəhərdə qalan bütün kişilər, qadınlar və uşaqlar məhv edilmişdir. Hamı tərəfindən hörmət edilən məşhur axund Cəfərqulu da vəhşicəsinə öldürülmüşdür. Ermənilər onun saqqalını yolmuş, dişlərini sıdırmış, gözlərini çıxarmış, qulaqlarını və burnunu kəsmişdilər. Habelə onun evində və həyətinə xilas olmaq istəyən çoxlu qadını və uşağı da öldürmüşlər. Onun tamamilə yandırılmış evinin həyətinə çoxlu xırda insan sümükləri aşkar edilmişdir. Meyitlərin qalmış iri sümüklərini isə erməniləri türklər Şamaxıdan qovandan sonra toplayıb basdırmışlar. Həyətdə indi də çürümüş meyitlərin boğucu iy qalmışdır.

Bundan başqa, yandırılmış evlərin və məscidlərin həyətlərində meyitlərin yanmış sümükləri tapılmışdır. Məscidlərin həyətlərində şəhərin hər yerindən yığılmış sümüklərin torpağa basdırıldığı böyük miqdarda təzə qəbirlər vardır. Şəhərin bütün müsəlman hissəsi yandırılmışdır. Yanğın hər şeyi məhv etmişdir. Müsəlman hissəsində bir dənə də olsun ev qalmamışdır. Şəhərin bütün müsəlman hissəsi indi xarabalığı, böyük küllüyü xatırladır. Məscidlərə və müqəddəs yerlərə də aman verilməmişdir.

On üç məhəllə məscidi və böyük cümə məscidi yandırılmışdır. Bu, müsəlmanlar üçün təkə ibadət yeri deyil, həm də səkkiz yüz il bundan əvvəl tikilmiş qədim arxitektura abidəsi kimi qiymətli idi. Yoxlama zamanı müəyyən edilmişdir ki, məscidlər, evlər, mağazalar və digər tikililər hansısa yanacaq vasitəsilə divarlarla çiləmək, sonra isə odlamaqla yandırılmışdır. Bir neçə məscidin, evlərin və mağazaların xarabalıqlarının, habelə insan sümüklərinin qırx beş ədəd foto-şəkli çəkilmişdir. Şamaxı qaçqınlarının qoyub getdikləri əmlakın bir hissəsi oğurlanmış, bir hissəsi isə yandırılmışdır. Şamaxı şəhərinin əhalisi tamamilə müflisləşmişdir. Maddi ziyanın hesablanması mümkün deyil.

Şamaxı qəzasının yetmiş iki müsəlman kəndinin və onların əhalisinin də taleyi belə olmuşdur. Şamaxıya hücum zamanı ermənilər və malakanlar birgə hərəkət etmişlər. Kəndlərin üzərinə isə ya ancaq ermənilər, ya da ancaq malakanlar, bəzən də ikisi birdən hücum etmiş, bir sıra hallarda isə hücumlarda yerli cühdələr də olmuşlar. Ondan başqa, Şamaxı kimi xaincəsinə, qəflətən hücumu bir neçə kənd məruz qalmış, bir neçə kəndin əhalisi isə ermənilər və malakanlar gəlməzdən qabaq çıxıb getmişlər.

Martın 18-də səhər çağı Şamaxıdan 2-4 verst aralı Əngəxaran kəndinə hücum edilir. Əngəxaranın camaatı top atəşi səsinə oyanaraq, harada atıldığını öyrənmək üçün evlərdən çıxdıqda görürlər ki, kəndi Şamaxı qəzasının malakanları mühasirəyə alıb. Səngərlərdə oturmuşlar, müsəlmanlar görünən kimi onlara atəş açırlar. Qarışıqlıq yaranır. Malakanlar kəndə soxularaq kişiləri, qadınları və uşaqları öldürməyə başlayırlar. Yüzə qədər adamı öldürüb, qalanını mühasirəyə alıb kənddən kənara çıxarırlar, malakanların bir hissəsi əngəxaranlıların əmlakını və mal-qarasını oğurlamağa, kəndin ən yaxşı evlərini yandırmaya başlayır. Talan edilmiş əmlakı və mal-qaranı öz kəndlərinə aparırlar. Uşaqları müsəlman kəndi Məlhəmə aparıb orada saxlayırlar. 88 kişini isə malakan kəndi Çuxuryurda götürürlər.

Kəndə çatmamış malakanlar əsirləri bağlarda saxlayıb bir neçəsini öldürürlər. Qalan 76 nəfər əsir kimi Mədrəsə erməni kəndinə göndərilir. Yolda iki nəfəri də öldürürlər. Mədrəsə kəndinə ancaq 74 nəfər götürülür. Onlardan ikisi ermənilər tərəfindən Şamaxı şəhərinə müsəlmanlara hansısa tapşırıqları çatdırmaq üçün göndərildikdə qaçıb xilas olurlar. Qalanları əsir qalırlar. Şamaxıya müsəlman qoşunları gələndə və ermənilər Mədrəsə kəndindən sonra əngəxaranlı əsirlərin qohumları və həmkəndliləri onların taleyini öyrənmək üçün Mədrəsə kəndinə gəl- dikdə kəndin arxasında onların hamısının meyitlərini tapırlar. Meyitlər eybəcər hala salınmışdır: qulaqları və burunları, habelə əlləri və ayaqları kəsilmişdir. Bir sıra meyitlərin döşlərində yanq izləri aşkar edilmiş və bununla sübut edilmişdir ki, sağ ikən onların döşləri üzərində ocaq qalanmışdır. Bundan başqa, çoxlu əngəxaranlı acliqdan, soyuqdan və xəstəlikdən ölmüşdür. Hazır- da Əngəxaranın əhalisi yarıdan çox azalmışdır. Qalan əhali başdan-başa xəstədir və hər gün bir neçə nəfər ölür. Əngəxaranlıların ziyanının ölçüsü çox böyükdür. Onlar tamamilə müflisləşiblər.

27 kəndin vəziyyətinin təhqiqatı göstərir ki, ancaq bir kənd Əngəxaran kimi dəhşətli talana məruz qalmamışdır. Çoxları - Sündi, Çarhan, Təklə, Çobanı və s. kimi kəndlər də beləcə talan edilmişdir. Keştiməz, Biço və Kəşad kəndlərində əhalinin çoxu əsir götürülmüş, qadınların çoxu işgəncələrə və mənəvi əzablara dözməyərək ölmüşdür. Qəzanın bütün müsəlman əhalisi müflisləşmiş, dilənçi kökünə düşmüşdür. Hamısı xəstədir. Hər gün böyük kəndlərdə 10-15 nəfər, kiçik kəndlərdə 4-6 nəfər ölür.

Ziyan çəkmiş müsəlmanların ifadələrindən aydın olur ki, ermənilər Şamaxını və Şamaxı qəzasının kəndlərini talan edərkən, minlərlə müsəlmanı əzab verməklə öldürərkən ancaq milli ideyaları güdmüş, düşmənçilik və qisas ruhunda hərəkət etmişlər. Lakin ifadələrin müxtəlifliyi üzündən malakanları müsəlmanlara qarşı çıxış etməyə nə sövq etdiyini aydınlaşdırmaq mümkün olmadı. Zərərchəkenlərin bəzisi malakanların bolşevizm ideyalarını, digərləri öz xeyirlərini güddüklərini, üçüncülər isə ermənilərin təsiri altında hərəkət etdiklərini demişlər. Malakanların özləri isə, zərərchəkenin birinin dediyinə görə, daha güclünün tərəfində durmuşlar.

Şamaxı qəzasının talan edilmiş digər kəndlərinin təhqiqatı davam edir və onun nəticələri əlavə təqdim ediləcək.

Təkcə Şamaxı qırğını kimi tarixə düşmüş bu hadisələrlə yaxından tanışlıq mill timiz  qarşı hələ əsrin əvvəlində t r dilm ş misli-bərabəri olmayan soyqırımından xəbər verir.

İlham PƏNAHOV.